

**УЧАСТЬ УЧИТЕЛЬСТВА У КУЛЬТУРНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х – 50-Х РР. ХХ СТ.**

Педагог ХХІ століття – це вчитель з планетарним мисленням, який усвідомлює себе просвітителем й активним перетворювачем суспільства. Вчитель будує нову незалежну Україну у свій спосіб: він творить її шляхом виховання нового покоління українців-професіоналів і патріотів своєї країни. Отже, найважливіші цінності освіти – не тільки діти, а й педагоги, які забезпечують розвиток учнів, їх здібностей, талантів, соціального захисту, збереження індивідуальності школяра.

Учитель у всі історичні епохи був і залишається активним учасником та перетворювачем громадсько-політичного, культурно-господарського життя держави. У світлі сучасних освітніх трансформаційних процесів, які відбуваються на фоні суспільно-політичної нестабільності в країні, визначальна та домінуюча роль належить учительству.

Сучасний період державного будівництва України супроводжується зростанням ролі історичних знань, підвищенням інтересу до практики й досвіду минулих років. Дослідники все більше уваги приділяють розгляду проблем повсякденності, стосункам особистості і влади, настроям і побутовим потребам людей, участі у громадянсько-політичному, культурному житті, оскільки без цього неможливо відтворити цілісну картину історичного розвитку країни.

Наявний науковий фонд є свідченням неабиякого інтересу до проблеми участі інтелігенції у різних суспільно-політичних формаціях. Так дослідження С.Сворака [1], Н. Красножон [2], І. Романюка [3] дають підстави констатувати той факт, що радянська освіта надавала особливого суспільного характеру роботі радянського вчителя-громадянина. Основні акценти були спрямовані на проблему зв'язку шкільництва з життям трудових мас, необхідності інтеграції освітніх процесів з робітничо-сільськими настроями, употужненню ролі вчительства у громадянсько-політичному житті суспільства. Водночас деякі дослідники вказують на необхідність вивчення досвіду історичного минулого з метою попередження негативних проявів та небажаних процесів, які можуть мати місце у сучасній системі освіти. Відмова від тотального проникнення негативних чинників в освітній процес має стати точкою відліку, основою побудови усєї освітньої системи.

У пропонованій статті на основі комплексного аналізу архівних матеріалів, що зберігаються у центральних та регіональних архівах країни, наукової літератури, матеріалів краєзнавців зроблена спроба презентації проблеми участі учительства України у культурному та господарському житті країни у повоєнний період, висвітлення їх вагомого внеску у відбудову держави та налагодження освітянської сфери.

Умови, в яких працювала школа у повоєнний період, та й не тільки школа, а й усі установи і підприємства, були складними. Педагогічні колективи, долаючи різні труднощі, вирішували складні питання навчання та виховання. Нестача шкільних приміщень (із діючих у 1941 році 29814 шкіл було повністю знищено 8108 і напівзруйновано 10062) [4, арк.12], підручників, зошитів, іншого шкільного начиння, слабка матеріальна база – усе це певним чином відображалось на якості підготовки учителя до реалізації освітніх завдань. Вчительство України, віддане педагогічній справі, не шкодувало ні сили, ні часу: виготовляли наочність, переписували підручники, організовували школярів та їх батьків на суботники та недільники з упорядкування шкільних садиб, проведення ремонтних робіт, заготівлі палива, роботу на пришкільних ділянках (2-10 га землі), за рахунок яких забезпечувалась організація гарячих сніданків для сиріт та дітей із малозабезпечених сімей.

Вчителі були відповідальні за створення при школах майстерень із ремонту одягу та взуття дітей, за звільнення шкільних приміщень, що використовувались не за призначенням, за організацію інтернатів, хоча при цьому більшість із них були перевантажені навчальними годинами (28-36 годин на тиждень). Адже, якщо у 1940 році нараховувалось 228,9 тисяч учителів, то у 1945 – 172,8 тисяч [5, арк.3]. Крім того, значна їх частина, не маючи відповідної освіти, змушена була поєднувати роботу з навчанням у вищих закладах освіти. У перші повоєнні роки вчителі не мали відпусток, досить часто і вихідного дня. Місцева влада не переймалася болючими проблемами соціально-побутового характеру вчителів, а іноді проявляла відкрити зневагу до них [6, с. 258-261]. У більшості шкіл щомісяця проводилася ціла низка засідань і нарад, в яких брали участь усі вчителі школи: засідання педрад, наради класних керівників, засідання предметних комісій, виробничі наради, профспілкові збори, семінарські заняття. Крім цього, раз на чверть проводились загальношкільні профспілкові збори, батьківські збори, 1-2 рази збори піонерських дружин, учнівські збори, кушові методичні об'єднання.

Отже, протягом чверті проводилося від 24 до 30 лише шкільних масових заходів (без урахування громадських позашкільних доручень), на яких учитель повинен бути присутнім через кожні 2-3 дні.

Крім того, в обов'язки вчителя входило налагодження позакласної роботи; організація предметних та технічних гуртків, налагодження роботи учнів на пришкільних навчально-дослідних ділянках, у шкільних садах, городах, оранжереях, парниках, крильчатниках тощо. Через це вчитель був надзвичайно перевантажений навчально-виховною роботою, особливо в сільській місцевості. Незважаючи на це, влада використовувала вчителів на різних громадських роботах. Аналіз архівних документів доводить, що вчитель міг бути одночасно ще й редактором колгоспної стінгазети, агітатором, членом правління споживного товариства, керівником технічного гуртка, керівником художньої самодіяльності. У цілому вчитель був зайнятий роботою з 8 ранку до 22-23 години ночі. Всі вчителі зобов'язані були відвідувати кожне засідання виконкому сільської ради депутатів трудящих, незалежно від того, які вирішувались питання, причому, сільська рада знаходилась на значній відстані від школи. Сільський голова покладав на вчителів усю відповідальність зі збору податків, державної позики. Вчителі під час відпустки досить часто виходили на недільники, їх в будь-який час могли викликати до колгоспу для виконання різноманітних робіт, а хто не з'являвся – зазнавав адміністративного тиску, критики; зображався в місцевих стінгазетах як ледар [7, арк. 114].

Хоча потрібно зазначити, що більшість вчителів й самі виходили в поле й допомагали колгоспникам без будь-яких компенсацій, ініціювали дітей до прополювання буряків, збору соняшнику, кукурудзи, колосків, боротьби з гризунами і шкідниками, насадження лісосмуг, збирання місцевих добрив, металобрухту, макулатури, лікарських рослин, жолудів. Наприклад, піонерська дружина Жашківської середньої школи Житомирщини за місяць збрала 50 центнерів попелу [8, с. 119], а вчителі та учні Кишеньківського району Полтавщини виробили за рік 195515 трудоднів, збрали кукурудзу з площі 720 га, зрізали соняшники з площі 534 га, збрали лікарські рослини 0,5 т., утильсировини 8т [9, арк. 32].

Шкільні колективи в низці районів багато зробили в справі вирощування фруктових та декоративних дерев, догляду за молодняком на фермах. Вчителі й учні старших класів проводили серед населення бесіди, вечори, читання газет, вивчали закони й постанови уряду, популяризували досвід передовиків сільського господарства, надавали допомогу в організаціях соціалістичних змагань між ланками і бригадами колгоспів, випускали стінгазети та польовки. Разом з будинками культури, хатами-читальнями, клубами організували художню самодіяльність для обслуговування населення, зокрема в полі під час обідньої перерви. Наприклад, учителі-агітатори Такманської школи №5 в колгоспі організували драматичний гурток, який лише за рік підготував 12 сучасних п'єс, їх силами було випущено 157 стінгазет, написано 537 лозунгів, організовано і проведено 52 концерти художньої самодіяльності, прочитано 228 лекцій і проведено 336 бесід [10, арк. 37].

Як писали в той час, жодна важлива політична й господарська акція не відбувалась в країні без участі вчителя: вибори до Верховної Ради СРСР, Верховної ради УРСР, вибори в обласні, міські, районні, сільські ради депутатів трудящих, вибори народних суддів і народних засідателів, посівна, збиральна, хлібозаготівельна кампанії, колективізація одноосібників у західній Україні, ліквідація безграмотності – всі ці заходи проходили при активній участі учителів [11, арк. 72]. Вчителі організували політмасову роботу серед виборців: проводили лекції, доповіді, бесіди на теми про конституцію СРСР, про виборчий закон. Так у 1946р. понад 127 т. вчителів (із загальної кількості 212458) працювали агітаторами у підготовці до виборів ВР СРСР, з них 16367 учителів працювали у виборчих комісіях [12, арк. 33]. Вони ж організували учнів шкіл для допомоги у складанні списків виборців, чергуванні на агітпунктах, оформленні приміщень. На агітпунктах, в сільських і робітничих клубах, в кімнатах відпочинку, виборчих дільницях силами учнівських і учительських гуртків художньої самодіяльності влаштовували концерти, постановки, вечори.

Крім того, вчителі шкіл, зокрема викладачі біології, фізики та хімії, повинні були: брали найактивнішу участь в організації та проведенні роботи агротехнічних гуртків, семінарів, курсів та інших заходів з підвищення кваліфікації працівників колгоспів, МТС і раднаргоспів; надавати практичну допомогу в організації сільськогосподарських постійно діючих виставок, у вивченні досягнень сільськогосподарської науки й техніки, у справі вступу до заочних відділів сільськогосподарських навчальних закладів працівників системи сільського господарства; бути активними учасниками роботи в сільських клубах для посилення культурно-освітньої роботи серед населення; приділяти найсерйознішу увагу роботі пришкільних дослідних ділянок, домагаючись, аби вони стали справжніми лабораторіями з вирощування високоякісних врожаїв зернових та інших сільськогосподарських культур, виховання в учнів любові до сільського господарства та збагачення

їх теоретичними знаннями в галузі біологічних наук [13, арк. 18-21]. Хоча досить часто пришкільні ділянки використовувались не за призначенням, роздавались під індивідуальні городи, заростали бур'янами через відсутність посівного фонду, знярядь праці.

Із прийняттям закону у квітні 1959 року «Про зв'язок школи з життям» та введення, відповідно, виробничого навчання, у вчителів значно побільшало клопоту, адже відтепер їх відправляли у формі наказів, розпоряджень в обов'язковому порядку разом з учнями на практику до промислових підприємств, будівельних і сільськогосподарських об'єктів.

За кожним вчителем закріплювалось 20-30, а то і 35 учнів, за поведінку і виконання робіт, стан здоров'я, харчування та дозвілля яких він ніс відповідальність. Вчителів гарантувався 4-6 годинний робочий день, вихідні дні та перебування на практиці не більше 15-18 днів. Але реально вчителі разом з дітьми працювали на різних сільськогосподарських роботах по 6-8 годин на день, в нічний час та у вихідні дні теж залишалися зі школярами, не отримуючи ніяких компенсацій за перероблені години [14, арк. 1, 45, 46]. Відтепер вчителі біології також були зобов'язані тримати міцні зв'язки з провідними науково-дослідними закладами країни, створювати гуртки юних натуралістів, що проводили сотні дослідів, результати яких використовувались у польових умовах на ланах колгоспу. Після проведення дослідів на пришкільних ділянках учням доручали вирощувати цю культуру в полі, виділивши для цього 30 га. Результати дослідів аналізувались і зіставлялись, узагальнювались, кращі рекомендувались для посівів на поля [15, с. 57]. Через таку значну завантаженість вчителі не встигали використовувати свою законну відпустку (48 днів), яка протягом року могла бути лише частково компенсована або, в окремих випадках, винагороджена екскурсійною поїздкою до Києва, Одеси, Москви.

Отже, аналіз матеріалів засвідчує, що існуюча система аж ніяк не забезпечувала професійну підготовленість учителя до цілісного виховання учнів та творчого самовдосконалення власної особистості. Учитель не мав вільного часу. Його «зайнятість» не була фактором, який сприяв підвищенню загального рівня його гуманітарної культури. Також соціальне середовище не було сприятливим для виникнення бажання випускників ВУЗів їхати працювати за спеціальністю, особливо на село, адже, незважаючи на щорічне їх чисельне зростання, до кінця 50-их років у сільських школах України гостро стояло питання забезпечення кадрами. Школа швидко поповнювалась за рахунок тимчасових, а іноді й випадкових у педагогіці людей, що поглиблювало її проблеми. Спостерігалась велика плінність учительських кадрів на селі.

На підставі проведеного аналізу можемо із впевненістю констатувати, що праця вчителя у досліджуваній період повинна була бути спрямована насамперед на розвиток і виховання особистості школяра, але в більшості своїй вона залежала від ідеологічної направленості командно-адміністративної системи. Історія вчить, що до школи має прийти вчитель нової формації, який засвоїв би надбання загальної і професійної культури, з послідовним професійно-педагогічним мисленням, вільним від стереотипів минулого та політико-ідеологічного тиску.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Сворак С.Д. Становлення радянської системи освіти в західноукраїнському регіоні України: традиції та проблеми.- К.: Правда Ярославичів, 1998.-44с; 2. Красножон Н. Соціальне становище вчителів загальноосвітньої школи України (1944-1953) // Вісник Київського Національного університету ім. Т.Шевченка. Історія.- К., 2000.- Вип.50.- с.44-47. 3. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття.-Вінниця: книга-Вега, 2005.-256с; 4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.Р – 4898. – Оп.1. – Спр. 128; 5. ЦДАВО України.- Ф.166.- Оп.15.- Спр.569; 6. Романець Л.М. Соціально-побутові умови освітян Вінниччини в 1944-1958рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Вип. XI.- Серія: Історія.-Вінниця, 2006.- с. 258-231; 7. ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.73.- Спр.680; 8. Горошко С. Жашківщина: Історія в долях учителів і учнів.-Умань, 2004.- 182с.; 9. ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.73.- Спр.504; 10. ЦДАВО.- Ф.Р-5099.- Оп.1.- Спр.88; 11. ЦДАВО.- Ф.Р-5099.- Оп.1.- Спр.75; 12. ЦДАВО.- Ф.Р-5099.- Оп.1.- Спр.29; 13. ЦДАГО України.- Ф.1.- Оп.73.- Спр.673; 14. ЦДАВО.- Ф.Р.- 5098.- Оп.1.- Спр.22; 15. Шафаренко А., Іванисенко В. Освіта Германівки.- Германівка, 2002.-119 с.

І.М. Романюк

ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ НА СЕЛІ В 1950-60-ТІ РР.